

cerkve ter ima streho gotiške oblike. V tem zvoniku visi sedem zvonov, ki so bili 1830. l. od zvonarja Gugg-a na Saleburškem vltiti, ter kažejo, koliko so storile radodarne roke pobožnih vérnikov na tem svetem kraji Mariji v čast in slavo.

I. T.

Zgodovinsko - mestopisni obrazci.

(Spisuje P. F. H.)

VIII. Novomesto.

Kakih 70 kilom. proti jugovzhodu od Ljubljane stoji ob cesti, ki drži na Hrvasko, največje mesto na Dolenjskem — Novomesto ali Rudolfovo. Sezidano je ob hólmcu na levem bregu Krke, ki ga obliva v pólukrogu ter daje tako mestu podobo pólotoka. Mnogi rodovitni in s trtami obraščeni hólmcu s prijaznimi seli in belimi cerkvami dajó kaj prijetno lice okolici, katero proti jugovzhodu oklepajo precej visoki Gorjanci znižujoč se polagoma proti Krki.

Kakor drugim mestom takó se tudi Novomestu prilastuje velika starodavnost. Valvazor pripoveduje, kakor so mu sporočili „mestni očetje,“ sklicovaje se na neko staro Koroško kroniko, da je stalo tu že za časa Rimljanov mogočno mesto „Nova“ ali „Neostaziji.“ Za časa rimskega cesarja Decija je bila bajé tu rimska posadka, ki je napadla Gotskega kralja Kniva (Chnimhiaga), ki se je pomikal po Savskej in Krškej dolini proti Hrvaskej, premagala ga ter podila preko Bosne do Nikopola. — Ko je drl 451. leta hunski kralj Atila preko Štirске proti Emoni, oblegal je njegov brat z manjšim krdeľom Hunov to staro rimsko mesto ter ga hudo stiskal, a ni ga obvladal. Ko je pa Atila razrušil in pokončal Emono, združil se je z bratovo četo ter tudi to mesto pokončal. Tudi se pripoveduje, da je imel tu svoj dvor kralj vzhodnih Gotov Ditrih ali Teodorik Bernski, in da se je mesto razprostiralo do pogorja, kjer stoji Hmeljniški grad. — Razumé se, da je to le ljudska pravljica, kajti ne nahaja se nikakov sled, da bi bilo v tej okolici stalo kako staro rimsko mesto. Ker so pa imeli Rimljani že za časa cesarja Avgusta sedanje Kranjsko v svojej oblasti ter so v 4. stoletji bolj nego kedaj utrjevali meje proti navalu selijočih se narodov, mogoče je, da so si na tem kraji kot prehodišči postavili kako neznatno trdnjavo.

V srednjem veku je stal tu že gradiček, ki je bil last 1138. l. ustanovljenega Zatiškega samostana. Okolo tega gradiča so se tekom časa naselili ljudje in to tem raje, ker so imeli proti severu v ónih nevarnih časih varno zavetje v bližnjem že 1223. leta jako utrjenem gradu Hmeljniškem, a proti jugozahodu jih je varovala globoka Krka in jako trdni Mehovski grad. — Da so bili posestniki Mehovskega gradu že v 12. stoletji mogočni, razvidi se iz tega, da je napadel 1198. leta Albreht Mehovski Ogerskega kralja Belo, premagal ga ter si prisvojil nekaj na meji ležečih posestev. Pozneje je bil grad Celjskih grofov. Ko so se 1515. leta spuntali kmetje po Kranjskem in razrušili mnogo gradov, dobili so tudi ta grad v pest, pometali prebivalce raz zid v dan 15. avgusta in zapalili poslopje.

Avstrijski vojvodi iz Habsburške rodovine so si prizadevali, da združijo razkosano Kranjsko v jedno celoto ter južno marko utrdé. Nadvojvoda Rudolf IV. (1360—65) si je prvi stavil ta smoter, da-si so še le njegovi nasledniki dosegli to. Zato je podpiral prošnje Ortenburškega grofa Otona, ki je prosil cesarja Karola IV., naj mu pošlje nemških naselnikov na južno marko. Cesar je poslal 300 pregnanih, upornih družin Frankov in Tiringov. V svojej novej domovini so si postavili lesene kočé; sosedni prebivalci so jih zatorej zvali „kočarje,“ od tod imé „Kočevarji.“ Rudolf IV. si je sam iz istega uzroka prizadeval, da si prisvoji kaj posestev v južnej marki ter sezida primerno trdnjavo. V ta namen je zaménil z Zatiškim opatom Petrom svojih 26 posestev v Stepanskej vasi v Trebanskej župi (fari) in pa desetino od 81 kmetij v Šmárijji za že omenjeni gradiček in pa nekaj posestev v Ločini in Bršljinu. Lega tega kraja se mu je zdela pripravna, da postavi tu primerno trdnjavo, ki bi mu varovala ne le že pridobljena posestva nego tudi óna, katera si je mislil še pridobiti. Zategadel je postavil okolo gradiča ljudem po okolici raztrešenim bivališča ter novej naselbini podelil v dan 7. aprila 1365. leta — v ponedeljek po cvetnej nedelji — mestne pravice in zaukazal naj se novo mesto po njem imenuje „Rudolfswert“ (Rudolfovo). A narod je zval novo naselbino le „Novomesto;“ in to imé se bode v narodu tudi ohranilo, dokler bode mesto stalo. — S tem je nadvojvoda Rudolf pripomogel, da je Kranjska postala malo ne skozi celih 200 let močen jéz proti navalu Turčinov, in da so si naši prádedi v zgodovini turških vojská pridobili neminljivih zaslug za oetbo krščanske izobraženosti in vere. A Novomesto je bilo brambovcem središče in varno zavetje.

Ustanovitelj Rudolf IV. je podaril mestu raznih pravic, kakor: da je imelo glas pri stanovskih zborih, pravico sekati les v Mehovskem gozdu, pašo v kačjem Ertu ter pravico krvave sodbe in prognanstva dve uri hodá na okolo, od Krke do potokov Lešnice in Prečnice in do vasi Kamenic in Ždinjevasi. Pozneje so mestni očetje to pravico kazali s tem, da so objézdili okolico vsako leto ter streljali s topovi. Ta navada se je bila ohranila do 1808. leta. Tudi mestni grb in pečat imata podobo ustanovitelja Rudolfa IV. sedečega na žametastej blazinici, na desnej s tremi solnci in na levej s tremi pólumeseči, držeč v desnej cesarsko jabolko s križem, v levej pa vihrajočo avstrijsko zastavo, in z vojvodskim klobukom na glavi. Imé svojega ustanovitelja je obdržalo mesto do 1783. leta. A tega leta je dobilo mesto vsled dvornega ukaza v dan 1. septembra uradno imé „Novomesto“ (Neustadt.) Leta 1865. je godovalo mesto z ljudskimi veselicami svojo petstoletnico.

O tej priliki je presvitli cesar podelil mestu njegovo prvotno imé.

Kraj, kjer se zdaj razprostira prijazno mestice, zval se je pri „sv. Antonu v gozdu.“ Stala je namreč tu cerkvice sv. Antona puščavnika. Ker jej je bila v 17. stoletji prizidana kapelica sv. Florijana, imenovala se je pozneje sploh cerkev sv. Florijana. Za časa Francozov je bila cerkev zaprta in je služila za shrambo solí; pozneje je bila v njej dekliška šola; a letos se je podrla, da se na tem kraji sezida nova dekliška šola. To poslopje je bilo jedno najstarejših.

Novoustanovljeno mesto se je kmalu zeló povzdignilo. Bilo je zeló obljudeno in imovito. Trdno, močno mestno obzidje, kakor tudi trdni gradovi

po okolici so ga čuvali sovražnika. Zategadel so imeli trgovci tū svoje zaloge blagá in žita. Graničarji so dobivali tū svoje plače in druge potrebsčine; zaradi tega so tudi vojaški poveljniki in uradi v mestu bivali, kar je dajalo mestu mnogo dobička. Še večji dobiček je dajala mestu trgovina z dolenojo Ogersko. Vse te in jednake okolnosti so pripomogle, da se je bilo mesto jako hitro povzdignilo in razevetelo. A žalibog le kratek čas je mesto uživalo to blagostanje. Razne nezgode so bile vzrok, da je koncem 17. stoletja malo ne popolnem oubožalo.

Mesto je bila svojina avstrijskih nadvojvodov. A tudi Celjski grofi so imeli tu obširna posestva okolo mesta, takó med drugimi tudi Mehovo in posestvo, katero je pozneje cesar Maksimilijan I. podaril kot ustanovnino novomeškemu kapitelnu. Celjski grof Herman II. jih je 1421. leta zapustil svojemu sinu Frideriku. Po njegovej smrti so pripadla avstrijskim vojvodom.

V slovenskej marki so bili Celjski grofi najmočnejši; bali se niso niti avstrijskih vojvodov. Ko se je vnel prepír med avstrijskima vojvodoma Friderikom, poznejšim rimsko-nemškim cesarjem, in njegovim bratom Albrehtom zaradi razdelitve dednih dežel, vdeležila sta se tudi Celjska grofa Friderik in Ulrik prepírov. Ker ju je bil razžalil Friderik, ki ju ni bil pripoznal knezom, katero čast jima je bil podelil cesar Sigmund, pristopila sta k Albrehtovej stranki. Leta 1435. sta z vojsko napadla in oblegala mesto. A meščani so hrabro odbili vse napade in naskoke ter pomorili mnogo sovražnikov. Za to zvestobo in hrabrost je dobilo mesto pravico pečatiti uradne listine z rudečim pečatom, kar je bilo v ónih časih posebno odlikovanje.

Več nezgode nego v homatijah s Celjskimi grofi sta pa trpela mesto in okolica po krutem Turčinu osobito v letih 1429, 1469, 1492 in 1547.

Leta 1431. ali 1429. kar je bolj verjetno, prilomasti kaciš 8000 turških roparjev, kaj predrznih ptičev preko Metlike proti Novomestu. Kranjski deželni glavar Ulrik Šenk Ostrviški in koroški deželni glavar Stepan grof Montfort sta bila óni čas s svojim izspremstvom ravno v Ljubljani. Ko zvé kranjski deželni glavar žalostno novico, skliče plemenitaše, da se posvetujejo, kako ustaviti se krutemu Turčinu in stiskano Novomesto rešiti iz njegovih rok. Sklenili so, da jo nemudoma udarijo na sovražnika. V naglici sta zbrala oba deželna glavarja 4000 mož, v treh dneh zagledata sovražnika pred Novomestom. Ljuto klanje se prične, zmaga omahuje, naposled vender opešajo Turki, ker so bili kristjani pogúmnejši in so njih topovi naredili divjakom mnogo kvare. Polovica Turčinov je obležala na bojišči, plén in rop je prišel našim v oblast.

Leta 1492. so pridrli Turčini zopet pred mesto ter skušali na vsak način mesto v pest dobiti; zategadel ga oblegajo in naskakujejo z vso silo; a hrabri brambovi odbijó vse napade. Turčin je moral s krvavim nosom odlaziti od mesta. Zato so po okolici toliko huje divjali. Grozne reči pripoveduje Valvazor o turškej krutosti. Požgali so trge in vasi, razrušili bivališča; morili brezorožne može in žene, nežne otroke in sivolase starčke so nabadali na kole ob plotih ali pa butali z njimi ob zidovje, da so se možjani razlivali po tleh, pomorili so vse, kar jim je prišlo pred oči; zale in imenitnejše žene in može so pa kakor pse vezali in tirali s seboj v sužnjest. — Leta 1547. so prilomastili Turki dvakrat pred mesto, morili, požigali in pustošili po okolici. Zadnjič je bil Turčin pred mestom 1563. l. Herbert Turjaški se je tu turškej

vojski nasproti postavil ter jo zapodil proti Kostanjevici, kjer je bila popolnem pokončana.

Večjo nezgodo nego divji Turčini so naredili mestu štiri veliki požari. Leta 1574. je pustno noč ogenj vpepelil celo mesto; samo nekaj bolj oddaljenih poslopij je ostalo. Nekaj let pozneje (1583) so pogorela še ta poslopja z ónimi vred, ki so se bila novič postavila. Leta 1605. je zgorelo v mestu nad 60 hiš, in 1664. l. je mesto drugič do čistega pokončal ogenj. O tem požari je pogorel tudi frančiškanski samostan s cerkvijo, v kateri se je pokvarilo mnogo starinskih spomenikov.

Tudi kuga je mestu mnogo škode naredila. Leta 1578., posebno pa še 1590. l. je pobrala ta strašna šiba božja toliko meščanov, da je bilo po mestu videti, kakor bi bilo vse izmrlo; po trgu je vzrastla tako velika trava, da bi se bila lahko kosila. Vsaj tako poročajo stari kronisti. Tudi 1625. leta je pomorila kuga nad 400 ljudi. (Konec prihodnjic.)

— * —

Vrh hruškovega drevesa.

Ni li jesen prijetna? Jesen s kozolci polnimi zlate pšenice in srebrne rži, bagréne ajde in dišeče detelje? Jesen s požetimi njivami, kjer plahi zajec bega po rónem plevelu ob jutranji zóri? Jesen s svojimi gozdi, ki se v njih mračno jelševje loči od rumeneče bukve in breze? Jesen na sadnem vrtu, kjer plod pri plodu zori, rumení, rdí, líči se in loči od listja rumeno nadahnenega od diha jeseni? Dà, sadni vrt, koliko srečnih dni smo preživeli pod tvojo blagodejno senco! In koliko let, v katerih duša-golobica ni znala za žal niti bó! Ali dnevi jasne sreče so prešli, in ostane spomin, lep spomin na óne prijazne dneve!

Pravo življenje na sadnem vrtu se je pričelo nam otrokom še le tedaj, ko je kosčeva neusmiljena kosa nežno otavo položila v redovke in ko so grablje vele brke pobrisale gladkim dolinam raz lice. Zdaj smo se spravili otroci in z vrtov višje ležečih valili na tla poletela jabolka in hruške po bregu v dolino, kjer smo jih potem skladali v kupce, nadevali v škundre in nosili domóv. Ali preobilo dela je čakalo šibkih rok, kadar so hlapci na ramah prenašali lestev od drevesa do drevesa, spenjali se v vrh in od tam sipali pisanih plódiv težak roj. Uže samosrajénika me je gnalo plaziti se na drevo in samozadovoljno sem čepél na veji, kadar se mi je posrečilo splaziti se tako visoko, kamor lahko doseže pes postavivši se na zadnji nogi. No, ko smo dobili hlače in mogli plezati po golem deblu do prvih vej in od ondod po vejah okolo debla v vis, tedaj je veselje vzkípelo. In v resnici, preprijetno je čepeti vrhu visocega drevesa!

Védi, ti si mlad, živ, okreten, vesel življenja in sam sebe vesel. Sediš vrhu drevesa, gologlav, saj se je klobuk zapél ob vejico, zletel malo na stran in potem se vrtil zaletujoč se ob veje proti tlom. Veter popihne poigrá se s tvojimi lasmi laskavo in ljubko, zlije se skozi odpeto srajco (odpela se ti je samolastno, ko si plezal gori) po znojnem truplu in te prijetno boža. Ti sediš in gledaš S teboj jednake visokosti je cerkveni zvonik